

koji su po porezu ulazili u biračke spiskove. Jasno je da su i formacije stranaka i fizionomija narodnoga predstavništva nosile upečatak toga nedemokratskog izvora. Hrvatski sabor, opozicija jednako kao i vladina većina, imao je među narodnim poslanicima biskupe, grofove, veliko-posednike, generale, pa, u velikom broju advokate i parohie, lekare, koji su pretstavljali ondašnju nacionalno radikalnu buržoaziju u Hrvatskoj. Ni sistem zastupanja u općinama nije bio takav da bi taj odnos izmenio. Socijalisti, zbog socijalne strukture zemlje i nedostatka velikih industrijskih aglomeracija, bili su slabi, a građanske političke formacije, koje su se u početku devetstotih godina bile obeležile kao socijalno radikalnije (naprednjaci sa Dr. Lorkovićem i Stjepan Radić sa svojom Hrvatskom seljačkom strankom) bili su ulili mnogo vode u svoje socijalno vino i mesto početnih štrajkova u Donjem Miholjcu i haranga protiv grofovskih veleposeda u Oseku, našli su se na zajedničkoj platformi sa grofovima, biskupima, feldmaršalima u odbrani nacionalnih interesa protiv nasrtljivog mađarskog imperijalizma. I sam Stjepan Radić, koji je ostao izvan tih oportunističkih kombinacija, približavao se od vremena do vremena pravaškim reakcionarnim legitimistima hrvatskog historiskog državnog prava. Svakolika politička štampa hrvatska, dnevna i nedeljna, nije prevazilazila skupa pedeset tisuća primeraka, koje je u glavnom absorbirao Zagreb, pa ostali gradovi i varoši po provinciji, dok u hrvatsko selo, sem par tisuća egzemplara Radićeve štampe, a kod Srba nekoliko stotina egzemplara srpske samostalačke narodske štampe, nije ništa prodiralo. Na taj su način široke narodne mase ostajale nedodirivane narodnim političkim životom, ne dodirivane i ne obaveštavane. Jedini efikasniji obaveštavalec tih masa, ma da njegova popularnost nije bila velika, bio je pop, sa onim zamernim sredstvima, koja su mu stajala na raspolaganju, (propovedaonica, ispovedaonica, bogoljubna štampa). Rat je sliku iz osnova izmenio. Stotine tisuća seljaka, koji nisu dotle imali nikakove političke, dobrim delom ni uopće škole, prošle su kroz četiri godine škole rata, koja im je dala u prvom redu jednu ogromnu lekciju iz geografije: da nije Austro-ugarska monarhija jedina velika sila u svetu, štaviše da nije ni najjača. Pokazala im je kako se ta zgrada lako i brzo razgrađuje, pa kako narod tera u izgnanstvo onu Bogom izabranu dinastiju, u čiju snagu i pravo nisu ni oni ni dedovi njihovi nikad smeli ni da posumnjaju. Videli su kako se i druge države ruše i dinastije teraju. Videli su kako su se u gradovima za one četiri godine rata nagomilala nova milionska imanja. Doživeli su i to da i njihovo ekonomsko stanje, iako prividno i prolazno, poboljšalo usled porasta cena poljoprivrednih proizvoda, što im je omogućilo da se barem momentano oslobode duga, kupe nove zemlje i snabdeju mnogim stvarima ne najpreče potrebe, ponekiput i luksusa, što im je sve davalo neku iluziju blagostanja. Mnogi među njima, pod potstrekom toga naprasnoga »blagostanja«, napuštali su zemlju i selo i nastanjivali se u gradovima, gde će da kupe kuću i postanu građani ili g o s p o d a. Autohtoni građani, činovnici, pa manji trgovci, profesionisti, zanatnici, koji su od uvek izazivali u seljaka